

Ο ΠΛΑΤΩΝΙΚΟΣ ΜΥΘΟΣ ΤΟΥ ΣΠΗΛΑΙΟΥ ΚΑΙ Η ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΛΗΘΕΙΑ

Ἀφορμή για τὸ κριτικὸ αὐτὸ Σημείωμα στάθηκε ἡ πρόσφατη μελέτη τοῦ Wilhelm Blum, *Höhlengleichnisse. Thema mit Variationen*¹. Ἡ μεταφορική ἀφήγηση ἢ μῦθος ἢ μεταφορὰ ἢ παρομοίωση τοῦ σπηλαίου εἶναι μία ἀπὸ τὶς πιὸ «παραγωγικὲς» μεταφορὲς ποὺ χρησιμοποιήθηκαν γιὰ νὰ ἀποδώσουν παραστατικὰ εἴτε τὴν πορεία πρὸς τὴν γνώση εἴτε τὴν πορεία πρὸς τὴν ἀλήθεια τῆς ζωῆς. Ὁ συγγραφέας παρουσιάζει κείμενα ἀπὸ τὴ φιλοσοφία, τὴ θεολογία καὶ τὴ λογοτεχνία γιὰ νὰ δείξει ὅτι αὐτὴ ἢ μεταφορὰ ἀποτελεῖ ἓνα «θέμα μὲ παραλλαγές» περίπου γιὰ δύομισι χιλιάδες χρόνια. Βέβαια στὸ κέντρο εὐρίσκεται ἡ θεμελιώδης διατύπωση τῆς μεταφορᾶς, τὴν ὁποία προσφέρει ὁ Πλάτων στὸ ἑβδομο βιβλίο τῆς *Πολιτείας*. Ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Blum στὴν σύντομη εἰσαγωγή, τὸ σπήλαιο καὶ ἡ φυλακὴ συνήθως συνδυάζονται μὲ τὴν ἔξοδο, μὲ τὴν διαφυγὴ ἀπὸ τὸ ἀρνητικὸ στὸ θετικό, παριστάνουν τὶς ἀντιθέσεις καὶ τὴν ὑπέρβασή τους.

Ὁ Wilhelm Blum παραθέτει μὲ συντομία τὴν βιογραφία καὶ τὴν ἐργογραφία τῶν «ἑπτὰ συγγραφέων», οἱ ὁποῖοι παρουσίασαν τὴν μεταφορική διήγηση τοῦ σπηλαίου· καὶ εἶναι ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης (τὸ σχετικὸ κείμενο ἔχει διασωθεῖ ἀπὸ τὸν Κικέρωνα σὲ λατινικὴ μετάφραση), ὁ Μάξιμος ὁ Τύριος, ὁ Ἀρνόβιος, ὁ Γρηγόριος Νύσσης, ὁ Πάπας Γρηγόριος ὁ Α΄ ὁ Μέγας, ὁ Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος. Στὴν συνέχεια παρατίθενται τὰ κείμενα καὶ ἡ μετάφρασή τους στὴν γερμανικὴ γλῶσσα καὶ ἀκολουθοῦν οἱ ἐπεξηγήσεις, ποὺ εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικές. Τὰ κείμενα ἀναλύονται γιὰ νὰ δηλωθῇ ὁ σκοπὸς τοῦ συγγραφέα, συγκρίνονται μὲ τὴν πλατωνικὴ περιγραφή καὶ κρίνονται ὡς πρὸς τὴν λογοτεχνική τους ἀξία. Ἀρνητικὴ εἶναι ἡ κρίση τοῦ Blum γιὰ τὴν κοινότοπη καὶ ρηχὴ περιγραφή ποὺ προσφέρει ὁ Μάξιμος ὁ Τύριος.

Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὶς ἀναλύσεις, οἱ συγγραφεῖς τῆς ἀρχαιότητος ἀποδέχονται καὶ τὴν δομὴ καὶ τὸν σκοπὸ τῆς μεταφορᾶς τοῦ σπηλαίου, ἀλλὰ ὁ καθένας δίνει διαφορετικὸ περιεχόμενο στὴν γνώση. Οἱ χριστιανοὶ συγγραφεῖς ἀναδιατυπώνουν τὴν μεταφορὰ ὡς ἓνα ἐσχατολογικὸ σύμβολο, ποὺ δηλώνει τὴν πορεία ἀπὸ τὸ σκότος τῆς ἄγνοιας στὴν θεογνωσία καὶ ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς φθορᾶς στὴν μεταθανάτια ζωὴ. Ὡστόσο

1. Bielefeld, Aisthesis Verlag, 2004, 126 σσ.

ή έμφαση δέν είναι παντοῦ ἡ ἴδια. Ὁ Ἀρνόβιος περιγράφει ἕνα σκοτεινὸ σπήλαιο ὡς σύμβολο τοῦ εἰδωλολατρικοῦ κόσμου καὶ τῆς πλάνης του καὶ μὲ αὐτὴν τὴν ἄρνηση ὑποδηλώνει ὅτι αὐτὸς ὁ κόσμος δέν εἶναι ὁ κόσμος τῆς σωτηρίας. Δηλαδή ὁ ἀντιπλατωνισμὸς λειτουργεῖ ὡς παραπεμπτικὸ στὴν ἐσχατολογία. Ἡ προοπτικὴ εἶναι διαφορετικὴ στὸν Γρηγόριο Νύσσης, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνον δέχεται τὴν διαβάθμιση τῆς πλατωνικῆς ἐκδοχῆς, ἀλλὰ τὴν διατηρεῖ στὴν ἐσχατολογικὴ ἀναδιατύπωσή της.

Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Wilhelm Blum, «ὁ Πλάτων εἶναι ὁ ἐφευρέτης τοῦ λογοτεχνικοῦ εἶδους τῆς παρομοίωσης τοῦ σπηλαίου, ἀλλὰ ὁ Γρηγόριος Νύσσης εἶναι αὐτός, ποὺ τὸ ὁδήγησε στὴν αὐθεντικὴ τελειότητά του (καὶ συνάμα καὶ τὸν Πλάτωνα), γιατί ἀτενίζει πέρα ἀπὸ τὸν θάνατο» (σσ. 88-89).

Στὸ πέμπτο καὶ τελευταῖο μέρος ὁ συγγραφέας ἐξετάζει τὰ πρότυπα καὶ τοὺς μιμητὲς τῆς παρομοίωσης τοῦ σπηλαίου. Ὁ ἴδιος ἀξιοποιεῖ τὴν πληροφορία τοῦ Πλωτίνου γιὰ τὸ ὅτι πρῶτος ὁ Ἐμπεδοκλῆς εἶχε παρομοιάσει τὸν κόσμο μὲ σπήλαιο καὶ ἐξετάζει τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Πλάτων μεταμορφώνει τὴν εἰκόνα τοῦ σπηλαίου στὸν διάλογο *Φαίδων*. Ἐπίσης ἀναφέρονται παραπομπές ἢ ὑπαινιγμοὶ στὴν παρομοίωση τοῦ σπηλαίου, ποὺ συναντοῦμε στὴν λογοτεχνία, στὴν φιλοσοφία καὶ στὴν τέχνη.

Ἀπὸ τὴν λογοτεχνία τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα ἐπιλέγονται ἀρνητικὲς καὶ θετικὲς ἐκδοχὲς τῆς παρομοίωσης τοῦ σπηλαίου. Ἡ περιγραφή, ποὺ ἔχουμε στὸν *Χειμωνιάτικο πόλεμο τοῦ Θιβέτ* τοῦ Dürrenmat, χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν Blum ὡς ἡ ἀντίθεση στὸ ἀποδεκτὸ καταφατικὸ νόημα τῆς παρομοίωσης τοῦ σπηλαίου. Σύμφωνα μὲ τὴν περιγραφή οἱ ἄνθρωποι τοῦ σπηλαίου ζοῦν στὸ ἀπάνθρωπο ἐνταῦθα χωρὶς ἀναγωγὴ τῆς ψυχῆς στὸ ἐπέκεινα, ἔχουν ἐμπλακεῖ στὴν ἀλυσίδα τῆς ἐχθρότητας, εἶναι ἐχθροὶ τοῦ ἰδίου τοῦ ἑαυτοῦ τους, σκοτώνουν καὶ σκοτώνονται καὶ δέν ἀντέχουν τὸ φῶς, γιατί θὰ φανερώσει τοὺς ἐχθροὺς τους. Ὁ Wilhelm Blum ἀκολουθεῖ τὴν ἐρμηνεία τοῦ Konrad Gaiser καὶ δέχεται ὅτι ὁ Dürrenmat κάνει ἔμμεση ἐκκλήση γιὰ ἀλλαγὴ νοοτροπίας, γιὰ ἀλλαγὴ στάσης ζωῆς, γιὰ γνήσια μετάνοια (σ. 104). Ὁ ἴδιος ὁ Wilhelm Blum ἐπισημαίνει ὅτι ἔμμεσα ὑπάρχει ἡ προτροπὴ γιὰ αὐτογνωσία, τὴν ὁποία ἀνευρίσκουμε στὸ κείμενο τοῦ Γρηγορίου Νύσσης. Ὡστόσο κατὰ τὴν γνώμη μου θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ μία σύγκριση καὶ μὲ τὴν περιγραφή τοῦ σπηλαίου, τὴν ὁποία προσφέρει ὁ Ἀρνόβιος, γιατί καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἀπουσιάζει τὸ καταφατικὸ νόημα τῆς διαφυγῆς καὶ συνάμα οἱ δύο περιγραφὲς μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἐκ τοῦ ἀντιθέτου μορφὲς νοηματοδότησης.

Ἡ θετικὴ ἐκδοχὴ τῆς παρομοίωσης τοῦ σπηλαίου εἶναι ἐκείνη ποὺ προσφέρει ὁ Cl. St. Lewis, ὅταν αὐτὸς χρησιμοποιεῖ μία παρομοίωση τῆς

φυλακῆς ἀνάλογη μὲ τὴν παρομοίωση τοῦ σπηλαίου: μία ζωγράφος, ἐνῶ εἶναι στὴν φυλακὴ, περιγράφει στὸν δύσπιστο γιό της τὶς ὁμορφιές τοῦ ἔξω κόσμου καὶ προσπαθεῖ νὰ τὶς ζωγραφίσει στὸν τοῖχο τῆς φυλακῆς. Ὅταν ἡ μητέρα καὶ ὁ γιὸς ἐγκαταλείψουν τὴν φυλακὴ, ὁ γιὸς θὰ διαπιστώσει ὅτι οἱ ζωγραφιές καὶ οἱ διηγήσεις τῆς μητέρας δὲν μπόρεσαν νὰ περιγράψουν τὴν ὁμορφιὰ τοῦ κόσμου. Ὁ Lewis χρησιμοποιεῖ αὐτὴν τὴν παρομοίωση γιὰ νὰ ἐκφράσει τὴν θρησκευτικὴ βεβαιότητα, ὅτι ὁ ἄνθρωπος στὸν οὐρανὸ θὰ εἶναι σὲ καλύτερη μοῖρα ἀπὸ ὅ,τι ἦταν στὴν γῆ. Καὶ αὐτὴ ἡ περιγραφή τῆς φυλακῆς ἀπηχεῖ τὴν μεταφορὰ τοῦ σπηλαίου στὴν ἐσχατολογικὴ ἀναδιατύπωσή της.

Ἀφοῦ ἐξετασθεῖ ἡ σημασία τῶν ἐκδοχῶν τοῦ Σενέκα καὶ τοῦ Καρτεσίου γιὰ τὸ σπήλαιο, τὸ βιβλίο τελειώνει μὲ μία ἀναφορά, ποὺ συνδέει τὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ καὶ τὸ χριστιανικὸ στοιχεῖο, δηλαδὴ τὸν φιλόσοφο Ἐμπεδοκλῆ καὶ τὴν ὁμώνυμη μορφή ἀπὸ τὴν ποίηση τοῦ Hölderlin.

Ἡ μελέτη τοῦ Wilhelm Blum προσφέρει στὸν ἀναγνώστη μὲ σαφήνεια τὶς παραλλαγές μιᾶς μεταφορᾶς, ποὺ σχεδὸν ἔχει πάρει τὸν χαρακτήρα τοῦ πολιτιστικοῦ ἀρχετύπου. Ὡστόσο αὐτὲς οἱ παραλλαγές μᾶλλον δὲν ἔχουν τέλος, γιατί μποροῦν νὰ ἀναζητηθοῦν καὶ ἄλλες ἀπηχήσεις τους καὶ στὴν φιλοσοφία καὶ στὴν λογοτεχνία. Ὅπως ἀναγνωρίζει καὶ ὁ συγγραφέας, τὸ θεμελιῶδες ἔργο γιὰ τὴν ἐρευνα τῆς παρομοίωσης τοῦ σπηλαίου καὶ τῶν παραλλαγῶν της εἶναι ἐκεῖνο, ποὺ εἶχε δημοσιεύσει στὰ ἰταλικά πρὶν περίπου ἀπὸ εἴκοσι χρόνια ὁ Konrad Gaiser (σ. 124)².

Ὡστόσο ἡ ἔκδοση τοῦ ἔργου τοῦ Wilhelm Blum, ποὺ εἶναι γραμμένο κυρίως γιὰ τὸν Γερμανὸ ἀναγνώστη, δείχνει ὅτι ἡ μεταφορὰ τοῦ σπηλαίου ὡς λογοτεχνικὸ εἶδος ἐξακολουθεῖ νὰ κινεῖ τὸ ἐνδιαφέρον. Ἐκτὸς αὐτοῦ τὶς τελευταῖες δεκαετίες ἐπανέρχεται στὸ προσκήνιο ἡ διαπίστωση ὅτι ἡ γλῶσσα τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐπιστήμης εἶναι τόπος ὄχι μόνον τῶν ἐννοιῶν ἀλλὰ καὶ τῶν μεταφορῶν. Ἐνῶ πλησιάζει τὸ τέλος τῆς ἡ ἔκδοση τοῦ *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, ποὺ εἶναι ἀφιερωμένο στὶς φιλοσοφικὲς ἐννοιες, ἀναγγέλθηκε ἡ προετοιμασία ἐνὸς Λεξικοῦ μὲ τὸν τίτλο *Historisches Wörterbuch der Metaphern in Philosophie und Wissenschaften*, τὸ ὁποῖο θὰ περιλαμβάνει τὶς μεταφορές, ποὺ χρησιμοποιοῦν ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ἐπιστήμη. Ἡ μεταφορὰ τοῦ σπηλαίου θὰ ἔχει ἐκεῖ τὴν θέση της, καὶ ὅπωςδῆποτε θὰ ἀξιοποιηθοῦν ἀνάλογα καὶ οἱ ἐρευνες τόσο τοῦ Gaiser ὅσο καὶ τοῦ Blum.

Γεωργία ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ
(Ἰωάννινα)

2. Πβ. Konrad GAISER, *Il paragone della caverna. Variazioni da Platone a oggi*. Napoli, Bibliopolis, 1985. Πβ. τὴν σχετικὴ βιβλιοκρισία ὑπὸ Γεωργίας ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Φιλοσοφία*, 17-18 (1987-1988) σσ. 491- 492.